

Józef Jelito

Amoryci

Collectanea Theologica 17/3, 406-423

1936

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AMORYCI.

Archiwum odkryte w r. 1887 w egipskiej miejscowości e l-
A m a r n a z zachowaną korespondencją dworu Faraona z książę-
tami Syrii i innymi władcami Starożytnego Wschodu dało nam
możność poznać stosunki polityczne, narodowościowe i kulturalne
panujące w 15/14 stuleciu przed Chrystusem¹⁾. Język akadyjski
i pismo klinowe, w którym przeważna część korespondencji jest
ułożona, świadczy o wpływach kultury babilońskiej, działającej
oddawna na ówczesny Wschód. Ubieganie się książąt o względy
Faraona są dowodem, jaką potęgę byli stworzyli władcy egipscy
od czasu, gdy pierwsi Tutmozesy rozszerzyli granice swego państwa
poprzez Syrię aż ku wodom rzeki Eufrat. Znalazły się również
wśród tej korespondencji listy skierowane do Faraona od króla
państwa Hatti, Šubbiluliuma, którego postać i dzieła przedstawiają
nam dokumenty odkryte w archiwum w dawniejszej stolicy kró-
lów hetyckich, dzisiejszem małoazjatyckiem B o g h a z k ö i; dwa
z listów tych pisane są w języku Arzawa według określenia
Knudtzon'a, który po odkryciu wymienionego archiwum ujawnił
się jako język, używany przez królów hetyckich. Kroniki tych
królów pouczają nas, że ich wyprawy wojenne były skierowane
także na południe ku półn. Syrii²⁾. Dla hamowania parcia He-
tytów ku Syrii i dla obrony posiadania egipskiego w Syrii utrzy-
mywali faraonowie stosunki sojusznicze z państwem Mitanni w pół-
nocnej Mezopotamii po lewym brzegu rzeki Eufrat. Dowodem tego
są listy króla Tušratta do Amenofisa III i IV, które wymieniają
cały szereg podarunków, wysłanych na dwór Faraona z okazji

¹⁾ K n u d t z o n, Die El-Amarna-Tafeln, Leipzig 1915 (VAB 2). Reall.
d. Vorgesch. I 148 nn.

²⁾ A. G ö t z e, Das Hethiter-Reich (AO 27 (1928).

poślubienia córki Tušratty, Taduhepa, przez Faraona Amenofisa IV (Kn. 17—21).

Listy zaś, pochodzące od licznych panów miast Syrii i Palestyny, zdradzają nam, że jeszcze inne siły działały na tych ziemiach, a mianowicie dążące do wyswobodzenia ziem z pod wpływów egipskich. Siły te skupione są w semityźmie rodzimo-syryjsko-palestyńskim, jak na to wskazują liczne glosy, służące do wyjaśnienia wyrazów akadyjskich. Glosy te są pokrewne z językiem hebrajskim, znanym nam szczególnie z Pism St. Testamentu, jak to widoczne z niżej zestawionych kilku przykładów ³⁾:

Ribaddi z Byblos	ideogram wzgl. — glosa — wyraz hebr. — znaczenie wyraz akadyj.		
nr. 74, 20:	Hur Sag	ha-ar-ri — הריים	— góry
„ 74, 46:	hu-ha-ri	ki-lu-bi — כלוב	— siatka
Ammunira z Berut			
nr. 141, 44:	duru	hu-mi-tu — חומה	— mur
„ 143, 11:	Iš ^{ra}	a-pa-ru — עפר	— proch
		ha-pa-ru	
Zimridi z Sidonu			
nr. 144, 17:	II Ši-ia	hi-na-ia — עיני	— oczy
	2 ĩni-ia		— moje
Abimilki z Tyru			
nr. 155, 10:	A. Meš mu	mi-ma — מים	— woda
Abditirši z Hazur			
nr. 228, 19:	lihšušmi	ia-az-ku-ur-mi — יזכר	— niech wspomni
Zurata z Akko			
nr. 232, 10:	pa-an-te-e	ba-at-nu-ma — בטן	— żywot
	(jęz. Mitanni?)		— brzuch
Biridija z Megiddo			
nr. 244, 16:	abulli	— ša-ah-ri — שער	— brama
„ 245, 10:	arkišu	— ah-ru-un-ú — אחריו	— za nim
„ 245, 28:	isu elippi	— a-na-ji — אניה	— okręt
„ 245, 15:	ina qati-šu	— ba-di-ú — בידו	— w jego ręku
„ 245, 39:	Dugud (ideogr.)	ju-ka-bi-id — יכבד	— ze czci

³⁾ Knudtzon, Am. Taf. II str. 1545 nn. — F. Böhl, Die Sprache der Amarnabriefe (LLS V 2) § 37).

Mutba'lu

nr. 256, 9: *amelutu* ra-bi-zi — zu-ki-ni — כֶּן naczelnik

Abdihiba z Jeruzalem

nr. 288, 52: hal-qa-at — a-ba-da-at — אבדה zaginęła

„ 287, 56: ú-ga-ri — ša-te-e — שדה pole

Jahtiri

nr. 296, 38: *isu* ni-ri — hu-ul-lu — עץ jarzmo.

Według powyższego zestawienia glos, zachodzących w listach ksiąg syryjskich, począwszy od północy w Byblos aż do Jeruzalem na południu, język semicko-syryjski panował w całej Syrii—Palestynie. I język akadyjski, którym pisano na dworach ksiąg syryjsko-palestyńskich, jest tylko powłoką, która pokrywa język rodzimy owych pisarzy; odsuniemy to nakrycie, trafimy na język mieszkańców preizraelskich, tych ludów, do których ziemi zawitali Patryarchowie a później lud izraelski⁴⁾.

Obraz ten, uzyskany z korespondencji z el-Amarna, potwierdzają i uzupełniają odkrycia dokonywane od dziesiątek lat na ziemiach samej Syrii—Palestyny. Tabliczki gliniane z pismem klinowem i językiem akadyjskim, znalezione w Tell Ta'annek lub Tell el-hesi lub Siche, t. zw. sylabary czyli listy słowniczogramatyczne, odkryte w półn. syryjskiem Ras Szamra, wskazują na wpływy prastarej kultury babilońskiej; zaś stosunki syryjsko-egipskie sięgają nawet czasów prehistorycznych, 4 wzgl. 5 tysiąclecia przed Chr., jak dowodzą wykopaliska w mieście Byblos—Gubla⁵⁾. Odnaleziona w Ras Szamra figura księżniczki eg. Henmet Nefer Hed, żony Faraona Sesostrisa II (1903—1887)⁶⁾ dowodzi również o wczesnych wpływach egipskich w Syrii. Wystarczy jeszcze wskazać, jaki jednolity styl egipski w sztuce syryjskiej się wyrobił, na rzeźby, przedstawiające syryjskiego boga Ba'ala a przed nim stojącego adoranta, znalezione w Ras Szamra i palest. Besan⁷⁾. Bardzo pożądane były w Palestynie egipskie amulety różnego rodzaju, skarabeusze, figurki bogów egipskich, skorupki i pieczętki z pismem hieroglificznem, skoro ich wyko-

⁴⁾ Reall. d. Vorg. X 22 n.

⁵⁾ Zeitschr. f. alt. Wiss. N. F. 2 (1925), 225 nn.

⁶⁾ J. Friedrich, Ras Schamra (AO. 33 (1933), 6).

⁷⁾ Rev. Bibl. 37 (1928) pl. XXIII i Syria 12 (1931) pl. VI.

paliska w tak wielkiej ilości wydały⁸⁾. Syryja - Palestyna jako pomost łączący Azję i Afrykę przyjmowała również wpływy kultury małoazjatyckiej, mianowicie w chwili, gdy jej najważniejszy przedstawiciel, państwo Hatti, doszło do potęgi. Ponieważ miasto Ugarit — dzisiejsze Ras Szamra — leżało w sferze polityki i kultury egipsko-hetyckiej, nie brak więc wśród zdobyczy archeologicznych i zabytków hetyckich, jak rzeźb przedstawiających bogów hetyckich lub pieczętek z het. pismem hieroglificznym⁹⁾. Jak daleko w głąb Palestyny docierały wpływy kultury hetyckiej, tego dowodem odkryte w Besan pieczętki hetyckie oraz broń w rodzaju siekiery, znanej z rzeźby hetyckiej w Boghazköi¹⁰⁾. Pokrewnym z jęz. Mitanni wzgl. subarejskim, którego dawne znaczenie w świecie wschodnim docenia się coraz więcej, był język użyty w niektórych tekstach z Ras Szamra¹¹⁾.

Najważniejszym i najciekawszym oczywiście dokumentem kultury syryjskiej, to pisma ułożone w piśmie klinowym alfabetycznym, w języku o charakterze semickim, pokrewnym z hebrajskim, o treści przeważnie religijno-rytualnej i mitologicznej¹²⁾. Właśnie te nowoodkryte teksty jak wspomniane już powyżej glosy syryjsko-semickie w listach z el-Amarna, dalej obrazy i rzeźby egipskie jak malowidło z Dešaše pochodzące z czasów 5 dynastji, a przedstawiające oblężenie syryjskiego miasta Netia¹³⁾ oraz rzeźba w świątyni egipskiej w dzisiejszym Karnak¹⁴⁾, przedstawiająca oblężenie miasta palestyńskiego Askalon przez Ramzesa II (XIII wiek) dowodzą bezsprzecznie, że rodzimym i najważniejszym elementem wśród mieszkańców Syryji - Palestyny byli semici.

Czy można na podstawie dotychczas zebranych dokumentów określić, jaką nazwę nosili ci semici syryjscy i do jakiego szczepu oni należeli?

Dokumenty z okresu el-Amarna używają jako nazwy kraju Syryji - Palestyny ^{mat} A-mur-ri i ^{mat} Ki-na-ah-hi wzgl. Ki-na-ah-na,

⁸⁾ P. Thomsen, Palästina u. s. Kultur 30 (1931), 47 nn. — Reall. Vorg. I 74 nn. — Galling, Bibl. Reallex. p. 200 nn.

⁹⁾ AO 33 (1933), 8.

¹⁰⁾ Rev. Bibl. 36 (1927), 99 n. — Archiv. f. Orientf. 3 (1926), 202.

¹¹⁾ AO 33 (1933), 28.

¹²⁾ Syria X 304 nn., XII 193 nn.

¹³⁾ Flinders Petrie, Deshasheh, pl. IV. — Karge, Rephaim. Paderborn 1917, 151.

¹⁴⁾ Reall. Vorg. I 237; XIII 153.

jako gentilicium: Ki-na-ha-a-a-ú. Co nazwy te znaczą, tego dotąd nie stwierdzono¹⁵). Nazwa A-mur-ri ujawnia się już wcześniej, Ki-na-ah-na dopiero w okresie el-Amarna; być może, że ostatnia nazwa została Syrii-Palestynie nadana przez mieszkańców pochodzenia subaryjsko-mitannejskiego¹⁶). Dokument z Boghazköi¹⁷) odróżnia dokładnie od północy (w. 4) ^{mat} Ha-at-[ti] czyli kraj Hetytów, następnie (w. 6) ^{mat} A-mur-ri, (w. 8) ^{mat} Ki-na-ah-hi. Wynikałoby z takiego zestawienia, że nazwą Kinahhi oznaczano kraj położony na południe od Amurri. Niejasno przedstawia się sprawa w listach z el-Amarna; według jednych ma się wrażenie, jakoby Kinahhi oznaczało południową Syrię czyli Palestynę, według innych, jakoby określenia Kinahhi i Amurri używano promiscue. W Kn. 8 zali się król babiloński Buraburiaś, że karawanę jego napadnięto w Kinahhi; wnioskuje z wymienionych w ww. 15 i 25 miast Hinnatuni i Akko, oznaczałoby Kinahhi Palestynę. Również należałoby rozumieć pod Kinahhi Palestynę w Kn. 30, 1, gdzie autor listu, prawdopodobnie jakiś książę z północnej Syrii, zwraca się do a-na šarrani ša ^{mat} Ki-na-ah-hi z poleceniem, żeby posłów jego przepuszczono bez przeszkód do Egiptu. Przypuszczać można, że i AO 7095¹⁸) Kinahhi oznacza Palestynę, skoro autor pisma z kancelarii Faraona zwraca się do króla Intaruda miasta Akšapa (Achsaph Joz. 11, 1) słowami „król wysłał do ciebie Hanni, komisarza królewskiego w kraju Kinahhi”. Inaczej przedstawia się rzecz według Kn. 151, 49 nn., gdzie Abimilki z miasta Tyr donosi: „Król do mnie pisał: Co usłyszysz o Kinahna, napisz mi! (Następują wiadomości): Król m. Danuna zmarł, brat jego został królem. Ugarit (miasto w półn. Syrii), warownię króla zniszczył ogień“. Wyraz Kinahna ma więc szersze znaczenie, obejmujące również półn. Syrię. Dalej Kn. 137, 75 n. zwraca się Rib-

¹⁵) Reall. Vorg. I 155 nn., VI 205. — Böhl, Kanaanäer u. Hebräer, Leipzig 1911 1, 31.

¹⁶) Orient. Lit. Ztg. 22 (1919), 5 i 512; — *na* wzgl. η — w kinahna wzgl. כנען byłoby suffixum tworzące nazwę kraju lub ludu; podobnie jak w Kizwadna, Hubusna, krajach wspomnianych w dokumentach hetyckich a położonych w Azji Mniejszej. — Cf. A. Ungnad, Die ältesten Völkerwand. Vorderasiens, Breslau 1923, 13. — *hi* w jęz. Mitanni oznacza nomina personalia jak np. par-uš, „postać”, par-uši-*hi* „poseł”, kinahhi = Kananejczyk, Reall. Vorg. VIII 222.

¹⁷) Keilschr. Texte aus Boghazköi I Nr. 19.

¹⁸) Palästina-Jahrbuch 20 (1924), 24.

Addi do Faraona: „Jeżeli król (dalej) będzie się wstrzymywał z pomocą wobec miasta (t. j. Gubla czyli Byblos w półn. Syrii), będą wszystkie miasta Kinahni stracone dla króla“. I tu więc Kinahni oznacza Syryję. Podobnie Kn. 109, 45 n.: według słów Rib-Addi z Gubla „uciekali dawniej królów Kinahni na widok Egipcjan“. Tę samą Syryję nazywa Aziru, władca półn. Syrii, państwa Amurri, w Kn. 162, 1 zwany *amel^{alu} a-mu-ur-ra pan A^c, Amurri*, jak to wynika z listu do Faraona Kn. 165, 34 n., że „król państwa Hatte wkroczył do Amurri, kraju króla Pana mego“. Wobec tego nie można przyznać racji tym, którzy twierdzą, że Kinahni oznacza Palestynę wzgl. wybrzeże fenickie, zaś Amurru okolice Libanu¹⁹⁾.

Na tle tego obrazu nabiera i najstarsza tradycja izraelska, reprezentowana w Pismach St. Testamentu, większego znaczenia i wiary, według której Amoryci אַמֹרִי LXX Ἀμορῆαῖος i Kanaanici כְּנַעֲנִי יִשְׂרָאֵל לXX Χανααν należą do najstarszych mieszkańców Palestyny z tą różnicą, że Amoryci zamieszkiwali także terytorja położone po wschodniej stronie Jordanu, zaś Kanaanici ograniczyli się do Zachodniej Palestyny²⁰⁾. Jeszcze prorok Ezechiel przypomina, że Jeruzalem w ziemi Kanaanitów miało za ojca Amorytę a za matkę Hetytkę (Ez. 16, 3) czyli że mieszkańcami najstarszymi Palestyny byli Amoryci i Hetyci. Ezaw bierze sobie za żony niewiasty hetyckie (Gen. 27, 49 n.), Abraham wykupuje ziemię z rąk Hetyty Efrona w Hebronie (Gen. 23, 10). Abraham przybywa z karawaną z Mezopotamji do Palestyny i osiedla się wśród jej mieszkańców, którzy, jak wyżej wykazano, mówili językiem pokrewnym z jęz. hebrajskim, to znów przechodzi do ziemi egipskiej, co świadczy o stosunkach łączących Palestynę i Egipt. Ożywiony handel zaopatrywał ziemię Palestyńską w różne wyroby ówczesnego przemysłu, jak o tem świadczy notatka o cennym płaszczu z Sennaar, który zdobyto w Jericho cf. Joz. 7, 21. Szczególnie podkreśla prorok Amos (2, 9 n.) w swej przemowie do Izraela, któremu wylicza wszelkie dobrodziejstwa, okazane mu ze strony Boga Jahwe, że Bóg wytepił Amorytów przed wejściem Izraela do Kanaan.

¹⁹⁾ B ö h l, l. c. str. 2.

²⁰⁾ B ö h l, Kanaanäer u. Hebräer; G u t h e, Kurzes Bibelwörterbuch, Tübingen 1903, str. 30 i 354.

W wyobraźni proroka Amorycy byli wielkim narodem, których porównać można z cedrami, ich siłę z dębami. Tradycja ta o Amorytach jako silnym ludzie zamieszkałym w Palestynie od dawnych czasów sięga już czasów Mojżeszowych, cf. Deut, 1, 27 nn.: Bóg nas wyprowadził z Egiptu, aby nas wydać w ręce Amorytów i wygubić nas. Ludzie ci są więksi i liczniejsi od nas. Miasta ich są wielkie i obwarowane, sięgające do nieba; podobnie Num. 13, 11.

Ma się wrażenie, jeżeli uwzględnimy jeszcze następne wywody, jakoby nazwa Amurri wzgl. Amorytów odnosiła się do syryjskich Semitów 2. tysiąclecia.

Według Kn. 101, 30 ustanowił Faraon księcia Abdi-Aširta jako króla kraju Amurru. Jego rolę wroga dla państwa egipskiego przedstawia Rib-Addi w swych listach do Faraona. Abdi-Aširta został zamordowany. Następcą jego został jego syn Aziru. Tron swój opiera Aziru na sojuszu zawartym z królem Hatti, czego dowodem jest traktat zawarty między nim a królem hetyckim Šubbiluliuma (1380—1346 przed Chr.)²¹). Po nim rządzili państwem Amurru syn jego SE-Tešup wzgl. DU-Tešup, następnie syn tegoż Dubbi-Tešup, z którym zawarł traktat król het. Muršiliš II (1345—1320)²²). Za panowania króla het. Muwattališ (1320—1284) następcą Dubbi-Tešupa, prawnuk króla Aziru, ZAG-ŠEŠ (pisownia w ideogr. babil.), czyli (w tekstach w fonetycznej pisowni) ^m Ba-an-ti-ši-in-ni²³) stał się niewierny wobec swego zwierzchnika, tak że za swe skłonności ku państwu egipskiemu został uwięziony; dopiero po śmierci Muwattalliša król Hattušiliš przywrócił mu znowu tron państwa Amurru, oddał mu nawet córkę swoją Gaššulijauie jako żonkę i zawarł z nim traktat²⁴). Następcą Bentešiny zostaje syn jego Ištar-muwaš, któremu król het. Tudhališ IV (1260—1230) oddał swoją siostrę za żonę i zawarł z nim przymierze²⁵). Jak więc dzieje państwa Amurru w okresie el-Amarna wykazują,

²¹) Keilschr.-urk. a. Bogh. III 7 + 122. Weidner, Polit. Dokumente w Bogh. Stud. 8 nr. 4 (Leipzig 1923).

²²) KUB III 14. — Weidner, Pol. Dok. nr. 5. — Friedrich, Heth. Texte 2 (1926) 1 nn.

²³) Weidner, l. c. nr. 9 str. 126³.

²⁴) Keilschr. Texte a. Bogh. I 8. Weidner, l. c. II nr. 9.

²⁵) Rev. Bibl. 40 (1931), 171.

władcy jego w walce o uniezależnienie się od państwa egipskiego ulegali coraz bardziej wpływowi hetyckim, stali się wasalami królów hetyckich, przyjmując z czasem imiona niesemickie. Zjawisko to, które daje się stwierdzić na pokoleniach jednej rodziny, winno być przestroga, żeby na podstawie tylko imion samych określić pochodzenie narodowości danej osoby. Można jednak przyjąć, że twórcy państwa Amurru byli semitami, stając w obronie syryjskiego semityzmu; przemawiałyby zatem ich imiona semickie jak Abdi-Aširta „sługa bogini Aširta“, Pu-ba-ah-la (Kn. 104, 7) czyli Pû-Ba'al „usta Ba'ala“, syn Abdi-Aširty²⁶), Aziru ('azar = pomódz) drugi syn jego i następca, w liście Kn. 162, 1 zwany amêl²⁷ a-mu-ur-ra czyli „pan nad A". Głównymi bóstwami ziemi syryjsko-palestyńskiej byli, jak to wiemy z pism biblijnych, Ba'al i Aštoret, według mitów z Ras Szamra Ba'al (b'l) i Aširtu(šrt)²⁷). Prawdopodobnie z Palestyny do Faraona pisze niejaki Mut-Ba'lu (Kn. 255: mu-ut-ba-ah-l[um]). W nazwie tej kryje się poza bóstwem Ba'ala jeszcze inne bóstwo, które również nam znane jest z mitologii półn. syryjskiej: Mt, Mut²⁸). A więc Mut-Ba'lu znaczy tyle co Mut jest panem, ba'alem. Th. Bauer²⁹) zestawia na podstawie dokumentów babilońskich jeszcze szereg innych imion z nazwą boga Mut jak Mu-ti-a-ba-la, Su-mu-mu-ti-a-ba-la, Mu-ti-a-n[a-ta], Mu-ti-a-ra-ah, Mu-ti-hu-ur-šá-na. Najbardziej zaciekawia nas nazwa A-bi-a-mu-ti, oznaczony jako amurrû czyli mieszkaniec Amurru, Amoryta³⁰). Ponieważ imię to jest semickie, nazwa bóstwa Mut wskazuje na pochodzenie jego z Syrii, można z określenia „amurrû“ wnioskować, że wyraz ten oznacza Semitę syryjskiego. W mitologii półn. syryjskiej pojawia się często boginia מַטּ wrogo usposobiona do poprzednio wymienionego boga Mut. Nazwą tej bogini An t przyozdabiają swoje imiona również mieszkańcy Syrii; z korespondencji z el-Amarna Kn. 170, 43 znany jest obywatel m. Gubla - Byblos: An ati. Na pochodzenie z Syrii wskazuje Zimri-henata (Bn. 88—5—12, 5; CT IV 1 a);

²⁶) Rev. Bibl. 39 (1930), 175.

²⁷) Zeitschr. f. alt. Wiss. X (1933), 86 n., 89 n.

²⁸) Z. f. a. Wiss. 10 (1933), 94 nn.; co do łączenia nazw 2 bóstw w jednym imieniu por. Meša w. 17: מַטּ-כַּמֶּשׁ

²⁹) Die Ostkanaanäer str. 78.

³⁰) Bauer, Die Ostk., str. 57. — Legrain, Ur 267, 10.

pierwsza część imienia czyli Zimri — zachodzi bowiem w nazwie króla miasta Sidon Zimrida jak i w nazwie obywatela m. Lakiš³¹⁾. Zimrida z Sidonu jest zaciekłym wrogiem Faraona a zwolennikiem Abdi-Aširty z Amurru. Druga część imienia *henata* jest nazwą bogini Anat. Jak ulubioną boginią u Syryjczyków była i w późniejszych czasach, gdy Syrię opanowali byli aramejscy semici, wynika z nazwy syryjskiego księcia z Jasbuk: Bur-ana-te = syn (aram. bur, bar) bogini Anat³²⁾. Co nazwa Anat znaczy, dotąd nie wiadomo. Ponieważ nazwa bogini Anat występuje dość często w imionach egipskich, w czasach „Nowego Państwa“, a postać jej pokazuje się na rzeźbach egipskich w charakterze wojowniczym, jeden z panujących w Egipcie Hyksosów nosi imię *ʿnt-hr*, przypuszczają niektórzy, że najeźdźcy syryjscy tamże ją wprowadzili. W późniejszych fenicko-greckich bilingwach na wyspie Cypr (CIS I 05) pojawia się jako *Athena Soteira Nike*. Być może, że nazwa Anat ukrywa się również w nazwach miast palestyńskich jak Beth-Anoth (Joz. 15, 51), Beth Anath (Jud. 1, 33), ענתות (Jez. 10, 30; Jer. 1, 1)³³⁾.

Dlaczego Abdi-Aširta, jednocząc ziemie półn. syryjskie i organizując je jako państwo, nadaje im wzgl. przyjmuje jako nazwę Amurru? Skąd bierze się ta nazwa? Odpowiedź na to dają starsze jeszcze dokumenty, sięgające 3-go tysiąclecia przed Chrystusem.

Kronika staro babilońska donosi, że stary Sargon w 11 roku zdobył krainę leżącą na zachodzie słońca i tamże postawił swe pomniki. Według t. zw. tekstów „Omina“ tenże sam Sargon wyruszył do kraju MAR.TU = Amurru i podbił te ziemie³⁴⁾. Th. Bauer³⁵⁾ nie uznaje tych wiadomości za pełnowartościowe źródło historyczne, twierdzi on, że pochodzą one raczej z legendy i powstały na tle kultu jego osoby. Chociaż opis szczegółowy tej wyprawy króla Sargona z dynastji akadyjskiej (ca. 2637 przed Chr.) do Małej Azji przedstawia się legendarnie, jednak o wyprawie samej jako historycznym wydarzeniu wątpić

³¹⁾ Knudtzon, l. c. II 1244.

³²⁾ Salm. Mon. col. I 54, col. II 40.

³³⁾ Reall. Vorg. I 165. — Zimmermann, Keilinschriften u. d. Alte Test. Berlin 1903³, 354.

³⁴⁾ IV R² (Rawlinson, The Cuneiform Inscr. of Western Asia), 34.

³⁵⁾ King, Chronicles II 27 nn.

nie można³⁶). Nazwa miasta Puruszhandu wzgl. Buruszhandu (w tekstach hetyckich), znana z tekstów odkrytych w Kültepe (w Azji mniejszej), nie może być zmyślona. Już w 3. tysiącleciu cały szereg miast małoazjatyckich mieścił u siebie obywateli-kupców asyryjskich, jak to wynika z tekstów t. zw. kapadocyjskich³⁷). Również na wyspie Cypr znalazły się pieczętki z czasów dynastji akadyjskiej, świadczące o panowaniu babilońskich mocarzy na Zachodzie³⁸). Szczególnie nęciły wszystkich władców Mezopotamji góry Libanon i Amanus, skąd sprowadzali drzewa (cedry) dla swych budowli. Momenty te udowadniają, że mat MAR.TU^{KI}, dokąd król Sargon wyruszył, może być tylko wybrzeże fenickie³⁹).

Później w tę samą stronę ku Morzu Śródziemnemu wyruszył król Naram-Sin (ca. 2530 przed Chr.) i zdobył kraje Arman i Ibla. Hetycki tekst⁴⁰) wymienia jako członków koalicji, utworzonej przeciw niemu, oprócz króla wspomnianego ar-ma-ni także króla z Kaniš (Ka-ni-eš odkryte w dzisiejszem Kültepe), dalej króla gór cedrowych i króla a-mur-ri⁴¹). Amurri ujawnia się tu wyraźnie wśród nazw krajów zachodnich. Armani to prawdopodobnie syr. miasto Halw/man, Halab = Aleppo, cf. ammu = hammu, abdi = habdi, *m* występuje bądź to jako *w* lub *b*, przejście z *r* > *l* por. aram. ארמיה w pap. z Elephantine I 20 a hebr. ארמיה „wdowa“; góry cedrowe to Libanon.

Według szumeryjskich napisów sprowadzał Gudea⁴²), król m. Lagasz (w połowie 3. tysiąclecia), wielkie kamienie VI³ ù-manum⁴ har-sag me-nu-a-ta⁵ bá-sal-la⁶ har-sag mar-tu-ta. Według zdania Th. Bauera mógł Gudea sprowadzać je tylko z bliżej położonych krain. Jeśli się przyjmie, że KUR MAR.TU byłoby = Amurru położone w Syrii, transport kamieni byłby według B. wielce utrudniony ze względu na odległość i przewóz przez syryjską pustynię. Co innego, mówi Bauer, jeżeli chodzi o drzewo, które

³⁶) Güterbock w Zeitschr. f. Assyriologie NF. 8 (1934), 86 nn.

³⁷) Landsberger, Assyr. Handelskolonien w AO 24 (1925) zes. 4.

³⁸) Meissner, Könige Babyl. u. Ass. str. 28.

³⁹) J. Lewy w Zeitschr. f. Ass. NF. 4 (1928), 262.

⁴⁰) 2 BoTU Nr. 3 = KBo III nr. 13.

⁴¹) Zeitschr. f. Ass. NF 4 (1928), 266.

⁴²) Thureau-Dangin, Sumer. akkad. Königsinschriften 70, 6; 6, 3 nn.

mógł sprowadzać z góry Amanus, którą i według B. należy szukać na zachodzie; drzewo to mógł spławiać rzeką Eufkrat. Na to należy odpowiedzieć, że właśnie król Gudea jak również i późniejsi władcy podkreślają, jak cennym był ten materiał, który dobierali oni dla swych budowli, że trzeba go było sprowadzać zdaleka i wśród utrudnionych warunków. I tak chełpi się asyryjski król Sanherib, że sprowadzał cenny bazalt (kasurrû) z gór dalekich⁴³). Król Salmanasar III sprowadzał kamień z gór Mułi, które prawdopodobnie położone były nad średnim biegiem rzeki Halys⁴⁴). Podobnie chełpią się i Faraonowie w swych napisach, którzy cenny kamień sprowadzali z doliny Rehenu, dziś Hammamat, oddalonej 3 dni drogi od doliny Nilu⁴⁵). Sprowadzanie kamieni zdaleka podnosiło sławę i znaczenie króla Gudea i innych w oczach poddanych. Znamienne jest, że wymienione nazwy góry ù-manu należące do me-nu-a (końcówka — ta w wyrazie me-nu-a-ta określa pochodzenie wzgl. przynależność) jak i góry bá-sal-la należące do MAR.TU (mar-tu-ta) stoją w tekście obok siebie, widocznie należy obie góry szukać na zachodzie, skoro Bauer sam to przyznaje co do góry Umanu⁴⁶).

Swoją tezę, że MAR.TU = Amurru w 3. tysiącleciu należy szukać na wschód od Babilonii a nie na dalekim Zachodzie, stara się Bauer poprzeć następującym twierdzeniem. Kudur-Mabuk król Elamu zwany jest w tekstach ad-da Jamutbal wzgl. KUR MAR.TU⁴⁷). Według B. były to prawdopodobnie kraje sąsiadujące z sobą a możliwie identyczne. Jamutbal bowiem sąsiadywało z Idamaras a to znowu z Gutium i Mari a więc z Babilonią⁴⁸). Jest to jedyny argument rzeczowy, któryby przemawiał za tezą Bauera.

⁴³) Meissner, Babylonien u. Assyrien I 350.

⁴⁴) Meissner, l. c. I 349.

⁴⁵) Ranke, Aegypten u. aegypt. Leben im Altertum, Tübingen 1923, p. 563.

⁴⁶) Dhorme w Rev. Bibl. 37 (1928), 174 porównywa me-nu-a z hebrajskim mi-ni-ia-aš, cf. Forrer, Boghazköi-Texte in Umschrift II nr. 17 III 43 p. 31.

⁴⁷) ad-da = akad. abu = ojciec, książę, cf. Th. Danguin w Rev d'Assyr. XI 91 nn., Meissner, Könige B. u. A. s, 290¹³.

⁴⁸) Z stanowiska Babilończyka oznaczało šutu matu Elamtu = południe kraj Elam, iltanu matu Urartu = północ kraj Urartu, šadu matu Subartu u matu Gutium = wschód kraj S. i G., amurru matu Amurru zachód kraj Am. cf. Virrolleaud, Astrologie, Suppl. II Nr. CXVIII (81, 7—27, 22) 22 n. P. Schnabel w Zeitsch. f. Ass. N. F. I (1924), 304.

Sprawa da się jednak wyjaśnić w ten sposób, że Kudur-Mabuk idąc z Elam ku Babilonii a więc w kierunku zachodnim, podbił lud zwany MAR.TU = Amurrû, który się tam był osiadł, przychodząc od Zachodu, od wybrzeża Morza Śródziemnego⁴⁹⁾. Że takie wędrówki wzgl. podboje były wtenczas możliwe, wynika z kroniki babilońskiej⁵⁰⁾: ana tar-si^m Šamšu-di-ta-na^{matu} Hat-tu-ù ana^{matu} Akkadu^{ki} scil. Du = illik — „za czasów ' amšuditany [przybyli] Hetyci (a więc z Zachodu) do kraju Akkad” t. j. Babilonii. Pozostaje więc udowodnić, że osoby, wymienione na licznych dokumentach z czasów I. dynastji babilońskiej, różniące się co do imion od ludzi z imionami o akadyjskiej strukturze, należały do wspomnianych Amurrû. Sam Th. Bauer⁵¹⁾ przyznaje, że imiona te co do budowy gramatycznej mają swą analogję tylko w jęz. kanaanejskim wzgl. hebrajskim a nie w języku akadyjskim lub arabskim lub aramejskim. Wśród glos syryjsko-semickich w listach z okresu el-Amarna zachodzi forma czasownika ia-az-ku-ur = יזכר i właśnie ta forma gramatyczna służy jako składowa część imion zachowanych na dokumentach babilońskich. Wśród nich wymieniam np. Hypokor. Ia-ab/p-haru-um, Ia-di-ih-AN = hebr. יד(י)עאל. Ia-ku-un-^d Adad (= Adad [bóg] jest mocny)⁵²⁾. Dalej mamy imiona jak Su-mu-AN lub (H)a-ab-di-AN, odpowiadające hebr. עבדיאל wzgl. עבדיאל. Ważnym czynnikiem, wskazującym na pochodzenie tych imion z Zachodu, są nazwy bóstw, które znamy teraz z tekstów mitologicznych odkrytych w Ras Szamra. Wśród nich poznaliśmy już w imionach własnych, wymienionych w korespondencji z el-Amarna, bóstwa Ba'al, Aširta, Mut i Anat. Na dokumentach babilońskich zjawiają się z nich Bahlum czyli Ba'al, Mut i (H)anat, np. Ba-ah-lum-AN (Bauer str. 72), Mu-ti-a-ba-al, Mu-ti-ba-al^{ki}, Mu-ti-a-hi, Mu-ti-a-na-ta, Mu-ti-a-ra-ah, Mu-ut-ha-li (Bauer str. 78), B/pu-nu-a-na-ti, Mu-ti-a-na-ta, Zi-im-ri-ha-na-ta (Bauer str. 73). H. Bauer a z nim i Th. Bauer⁵³⁾ tłumaczą nazwę Mut jako „mąż”. Co za nonsens powstaje, wystarczy wskazać na imiona jak Mu-ti-ba-al albo Mu-ti-a-hi: mąż Ba'ala? mąż brata? tłumacząc zaś „mój mąż

⁴⁹⁾ Z. f. Ass. N. F. IV (1928), 257¹.

⁵⁰⁾ King, Chronicles, col. II Rs. 10.

⁵¹⁾ l. c. str. 68.

⁵²⁾ l. c. cf. tabela pod lit. J.

⁵³⁾ Z. f. Ass. N. F. IV (1928), 161.

wzgl. moim mężem jest ba'al" nie ma znaczenia żadnego drugie imię: „moim mężem jest brat?“ Jeżeli zaś tłumaczy się „bóg Mut jest panem = ba'al“ albo „Mut jest bratem“, jest wszystko zrozumiałe. Jeżeli nazwa mut zachodzi także w imionach akadyjskich, jak np. A-hu-mu-ti, E-bi-ir-mu-ti, Zi-gur-mu-ti⁵⁴), tłumaczyć to możemy tylko drogą przejścia tej nazwy od Semitów zachodnich, ponieważ tylko w mitologii syryjskiej występują bóg Mut jak i boginia Anat⁵⁵). Z innych bóstw znanych z tekstów z Ras Szamra, które pojawiają się w imionach własnych na dokumentach babilońskich wyróżniają się bóg Dagan, b.erah (irh) czyli bóg księżycy, b. AN czyli ilu = 𒀭, np. Ia-aš-ma-ah -^d Da-gan (Bauer str. 72)⁵⁶), Ab-di-a-ra-ah, Mu-ti-a-ra-ah, Zi-im-ri-e-ra-ah (Bauer str. 76), Ba-ah-li-AN, Ia-dah-AN, Ia-ar-bi-AN i t. d. (Bauer str. 74)⁵⁷). Stwierdziłszy powyżej (str. 413), że imię Zimri-hanata wskazuje na pochodzenie jego z Syrii; dokument babiloński⁵⁸) dodaje do tego jako określenie jego pochodzenia „PA MARTU“, czyli że Z. wykonywał jakiś zawód lub nosił jakiś tytuł PA a pochodził z Amurru. J. Lewy⁵⁹) przytacza z listów t. zw. „kapadocyjskich“ dla poparcia powyższego argumentu, że dodatek „Amurru“ służy jako określenie pochodzenia osoby lub rzeczy, następujące przykłady: kaspum A-mu-ru-um, srebro amoryckie; podobnie jak kaspum ša Ša-lá-ah-šu-a lub erûm ša Ti-iš-mur-na metale te nazwane są według kraju wzgl. miejsca ich pochodzenia; tak należy wnioskować, że i ludzie bywają nazwani według kraju, z którego pochodzą, cf. amtum Šu-up-ri-tum „sługa (f) z Š“. Charakterystycznym momentem imion własnych amoryckich jest według Lewy⁶⁰) końcówka — ā n u m, która w języku hebr. przeszła na ō n; jako przykłady służą nazwa gór cedrowych Amanum (cf. Gudea B 5, 29), nazwa kraju Armanum, który podbił król Naramsin (por. wyżej str. 415). Wyraźnie nazywa

⁵⁴) Z. f. Ass., str. 161.

⁵⁵) Por. art. autora „Starowschodni mit“ w „Coll. Theol.“ XV (1934), 41 n.

⁵⁶) Z. f. altfl. Wiss. N. F. X (1933), 91.

⁵⁷) Czy imię Pa-at-ta-rum (cf. Bauer, l. c. str. 79) ma jaki związek z nazwą bóstwa Pdr(y) w tekstach z Ras Szamra, nie da się stwierdzić (Z. f. a. Wiss. X [1933], 91).

⁵⁸) CT 1a: 16, 17 cf. Bauer, l. c. str. 42.

⁵⁹) Z. f. Ass. IV (1928), 257.

⁶⁰) Tamże str. 259.

babil. dokument jurystyczny⁶¹⁾ niejakiego Napsanum i innych „iš-tu zi-ka-ri-im a-di zi-ni-iš-tum marū^{mesz} a-mur-ru-um = od mężczyzny do kobiety (= co męskie i żeńskie) wśród dzieci Amoryty“. Teksty „kapadocyjskie“ zawierają jeszcze jeden wyraźny dowód, że Amoryci tylko z zachodu przybyli do Babilonii a nie odwrotnie, mianowicie napis pieczętki Liv. 14 wymienia niejakiego ^dA-szur-[tab] mar MAR.TU; w CCT II 49. 13 nn. jest mowa o „dwóch Amorytach z Nihria“ (a-na A-mu-ri-en sza Ni-ih-ri-a. Nihria według tekstu steli 66 z Assur położone było w zachodniej Mezopotamji, wspominają je często dokumenty z Kültepe i Boghazköi (miejsowości położone w Azji Mniejszej)⁶²⁾. Z czasów panowania króla ^dI-bi-^dSin z miasta Ur w Babilonii (ca 2300 przed Chr.) dochodzą nas wieści, że Amoryci „nie znali miasta“ a więc byli Nomadami⁶³⁾; kontrakty z czasów króla Gimil-Sin również z Ur (ca 2400 lub 2300) wspominają często jakiś mur MAR.TU, niewiadomo tylko, czy mur ten pochodził od MAR.TU czy został wzniesiony przeciw nim dla obrony⁶⁴⁾. O dalszych śladach języka Amorytów w słownictwie tekstów kapadocyjskich mówi J. Lewy w swym cennym artykule „Zur Amoriterfrage“⁶⁵⁾.

Reasumując nasze wywody, winniśmy przyjść do przekonania, że wszelkie dowody wyżej przytoczone przemawiają za pochodzeniem Amorytów z Zachodu a wszelkie ślady ich pobytu w Babilonii należy tłumaczyć jako późniejsze osiedlenie się Amorytów po ich przybyciu z Zachodu do ziemi Babilońskiej.

Nie inaczej sądzić będziemy o Amorytach w czasach opowania Wschodu przez Asyryjczyków. Po upadku państwa Hatti wybiła się na pierwsze miejsce Asyryja, trafnie nazwana „szczupakiem w przednioazjatyckim stawie karpim“⁶⁶⁾. Dokumenty jak kroniki i inne napisy asyryjskich królów służą nam niejednym ważnym przyczynkiem do poparcia naszych poprzednich wywodów. Mianowicie nazywa tekst króla Tiglatpilegara I (ok. 1116—1090

⁶¹⁾ M. Schorr, Urkunden d. altbabil. Zivil- u. Processrechts — Leipzig 1913, nr. 290.

⁶²⁾ Z. f. Ass. N. F. IV (1928), 256.

⁶³⁾ *dto.*, str. 146.

⁶⁴⁾ Böhl, l. c. 34.

⁶⁵⁾ Z. f. Ass., str. 243 nn.

⁶⁶⁾ Meissner, Zur Geschichte des Chattireiches, Berlin 1917, 27.

przed Chr.)⁶⁷⁾ Morze Śródziemne „tamtu rabitu sza (matu) A-mur-ri” czyli wielkiem morzem kraju Amurru; ażeby nie było żadnego nieporozumienia, dodaje tekst kr. Salmanassara III⁶⁸⁾, że jest to morze „na zachodzie słońca”. Dalej opowiada kronikarz Tiglatpilesara I, że pobił „Ah-la-me-e Ar-ma-a-ia” = aramejskie bandy, przekroczył rzekę Eufrat i dokonał ich klęski od miasta Ta-ad-mar, które należy do kraju A-mur-ri (Tadmâr dzis. Tedmûr, znane z czasów rzymskich jako Palmyra) aż do Ra-pi-qi, które należy do kraju Kar-du-ni-ász czyli Babilonji. Ważne jest to określenie granic kraju Amurru, na Zachodzie Morze Śródziemne, na wschodzie już w pustyni leżące m. Tadmâr. Potwierdzeniem tego, jak daleko szczepy amoryckie rozszerzały swoją władzę, jest tekst króla hetyckiego Hattuszilisa, który donosi nam o pretensjach Bentesziny, króla Amorytów (cf. wyżej str. 412) do mieszkańców Babilonji⁶⁹⁾; dalej tekst Nabonida, króla państwa neobabilońskiego (6. stulecie przed Chr.), według którego leżała znana oaza Teima (w półn. zach. Arabji) w obrębie Amurru (Te-ma-³ ki-rib A-mur-ri-i)⁷⁰⁾; jeszcze tekst perskiego króla Cyrusa Wielkiego mówi o szar^{mat} A-mur-ri-i a-szi-ib kusz-ta-ri = królu A., który mieszka pod namiotem⁷¹⁾. Amoryci więc zamieszkiwali Syrję częściowo osiadli w miastach jako naród cywilizowany z wielką kulturą a częściowo jako beduini, przebywający w pustyni syryjsko-arabskiej.

Słyszeliśmy wyżej, jak Hetyci parli w kierunku Syrji, jak państwo Amurru w okresie el-Amarna stało się wasalem Hetytów; po upadku swego państwa większa część Hetytów osiedliła się w półn. Syrji, co stało się przyczyną, dlaczego kroniki królów asyryjskich Syrję nazywali również^{mat} Ha-at-ti⁷²⁾ albo^{mat} Ha-at-ti szá^{mat} A-mur-ri-e⁷³⁾ czyli H. jako część kraju Amurru. Wyliczając zwycięstwa wojsk asyryjskich, odniesione nad^{mat} Hatti i^{mat} Amurri, zwracają kronikarze króla Sargona i Sanheriba uwagę

⁶⁷⁾ King et Budge, *Annals of the Kings of Assyria* I p. 127 n. 1. cf. *Rev. Bibl.* 40 (1931), 175.

⁶⁸⁾ Schroeder, *Keilschrifttexte aus Assur histor. Inhalts* II nr. 100, 13;

⁶⁹⁾ *Keilschrifttexte aus Boghazköi* I nr. 10 Rs. w. 26—33.

⁷⁰⁾ *Babylonian historical texts* p. 83 ss., cf. *Rev. Bibl.* 40 (1931), 182.

⁷¹⁾ VR 35, 29 = Abel-Winckler, *Keilschrifttexte* 44/45: 29; *Zeitschr. f. Ass. N. F.* IV (1928), 151¹.

⁷²⁾ E. Meyer, *Reich und Kultur der Chetiter*, Berlin 1914, 10 i 136.

⁷³⁾ *Z. f. Ass. N. F.* (1928), 150⁴.

na nowość architektoniczną, którą ci królowie zaprowadzili przy swoich budowlach na wzór kraju Hatti, streszczając opis w następujących słowach: „bit appati tamszil ekalli mat Hatti sza ina lisan mat Amurri bit hilanni iszassu-szu t. j. pokój z oknami na wzór pałacu kraju Hatti, który w języku kraju Amurru nazywają bit hilanni“⁷⁴). Ostatnia ta notatka to najcenniejszy przyczynek uzupełniający naszą argumentację o Amorytach. Jakiś czas uważano owe bit appati, zestawiając je z bit mutireti jako „dom z podwójnymi drzwiami“ (Flügeltürenhaus⁷⁵), jako monumentalne wejście do pałacu, ozdobione filarami. Jednak według licznych przykładów dostarczonych przez J. Friedrich'a z tekstów hetyckich szumer. a b odpowiada akad. aptu „okno“⁷⁶). To naprowadza nas w związku z wyrazem bit hilanni na hebr. חלון, חלונות = „okno“⁷⁷). Wskazanie kronikarza asyryjskiego na wyraz amorycki „bit hilanni“, to jakby glosa syryjsko-semicka do wyrazów akadyjskich, używana w korespondencji z el-Amarna (cf. wyżej str. 407 n.). W ten sposób uzyskaliśmy przez asyryjskiego kronikarza potwierdzenie naszych wywodów, że nazwa Amurru odnosi się nie tylko do kraju położonego na zachodzie i sięgającego aż ku wybrzeżu Morza Śródziemnego i nie tylko do jego mieszkańców, ale również i do ich języka, który nazwać możemy językiem amoryckim. Co do rzeczy samej, owego urządzenia architektonicznego, z którym Asyryjczycy zapoznali się na Zachodzie, wypada nadmienić, że rozchodzi się tu prawdopodobnie o jakiś specjalny pokój urządzoney w pałacu z wielkim oknem balkonowym, jak to stwierdzono w Egipcie w pałacu Faraona Ramzesa III w Medinet Habu; podobiznę takiego balkonu zachowała nam rzeźba z stolicy Faraona Echnatona z el-Amarna⁷⁸). Ranke⁷⁹) objaśnia, że urządzenie to datuje dopiero od czasów „Nowego Państwa“ i jest

⁷⁴) Winckler, Die Keilschrifttexte Sargons p. 76 l. 17, p. 72 l. 423, p. 162, l. 39; cf. Streck, Assurbanipal II p. 88 l. 102 i p. 89⁹. Rev. Bibl. 40 (1931), 179.

⁷⁵) Meissner, Babylonien u. Assyrien I 295.

⁷⁶) Z. f. Assyr. 37 (1926), str. 297 nn. — Z het. hilammar lub hilaš ani rzecz ani wyraz hilanni nie ma nic wspólnego, cf. Z. f. Ass. 37 (1927) 179 n.

⁷⁷) Gesenius-Buhl, Hebr. u. Aram. Handwörtb. Leipzig 1915¹⁶.

⁷⁸) Davies, Amarna VI tab. 29—31; Ranke, Aegypten str. 135 i ryc. 41.

⁷⁹) l. c. str. 80.

prawdopodobnie naśladownictwem obcem. H. Gressmann⁸⁰⁾ tłumaczy, że takie „Audienzfenster“ istniało również w pałacach królów izraelskich i wskazuje na opis zamordowania królowej Izebel w II Reg. 9, 31 nn.; zwyczaj ten prawdopodobnie Izraelici przejęli od Amorytów a ci znowu z Babilonji lub Hatti.

Streszczając powyższe wywody stwierdzam co następuje:

1. Od najdawniejszych czasów zamieszkiwali Syryę - Palestynę Semici, zwani Amorytami, których język pokrewnym jest jęz. hebrajskiemu; część ich osiedlona była w pasie biegnącym wzdłuż wybrzeża Morza Śródziemnego i na wschód ku pustyni syryjsko-arabskiej, stworzyła tu własną kulturę i własne państwo, chociaż ulegała i wpływowi kultury obcej bądź to egipskiej lub babilońskiej lub małoazjatyckiej; inna część przebywając w pustyni prowadziła życie nomadów a inna znowu opuściła granice swego kraju i osiedliła się z czasem w Babilonji. Czy Semitami były również ludy z okresu zachowanych w Palestynie megalitów i dolmenów (Karge, Rephaim str. 708), nie jest wiadomo, tem mniej, że byli nimi Amoryci.

2. W późniejszym okresie, może od czasów Hyksosów nastąpiła prawdopodobnie małoazjatycka nazwa Palestyny jako Kanaan, mieszkańców jako Kanaanici, która atoli już w okresie el-Amarna używana była na przemian z nazwą Amurru jako określenie Syrii i Palestyny; podobny zwyczaj stwierdzamy i w pismach St. Testamentu. Nie ma więc poparcia twierdzenie prof. Karge'go (Rephaim str. 152), jakoby Kanaanitami byli potomkowie pierwszych Semitów, którzy się byli osiedlili w Palestynie i jakoby Amoryci tworzyli nową późniejszą warstwę Semitów.

Ze względu na pokrewieństwo języka amoryckiego z językiem hebrajskim, ze względu na rolę i znaczenie Amorytów, jakie zajmują w ogólnej kulturze starożytnego Wschodu a szczególnie w religji, z którą zapoznali się również Izraelici (por. Coll. Theol. XV 1934 z. 1 i 2; XVI 1935 z. 2), jest poznanie ludu zwanego Amorytami, jego języka, kultury i religji dla badań dziejów Izraela w epoce jego osiedlenia się w Kanaan i dla zrozumienia pism Proroków St. Testamentu konieczne i korzystne.

Katowice

Ks. Józef Jelito.

⁸⁰⁾ „Der Messias“, Göttingen 1929, 46 n.

ZUSAMMENFASSUNG.

Jelito J.: Die Amoriter.

Unter den vorisraelitischen Völkern Palästinas erscheinen in der israelitischen Tradition wiederholt die Amoriter und Kanaanäer. Da sowohl bei alttestamentlichen Schriftstellern wie auch in ausserbiblischen Quellen (Amarna-Tafeln) der Name Kanaan, Kanaanäer, bzw. Kinahhi, Kinahna auch promiscue gebraucht wird mit Amoriter, Amurru, letztere Bezeichnung für Syrien-Palästina als die ältere in altorientalischen Quellen erscheint, die Endung — *na* in *Kinahna* wahrscheinlich kleinasiatischer Herkunft ist (cf. *Kizwadna*, *Hubašna*), dürfte man annehmen, dass „Kanaan“ eine spätere, fremde Bezeichnung Syriens—Palästinas ist, das sonst Amurru genannt wird. In der neueren Literatur war das Amoriterproblem der Gegenstand öfterer eifriger Erörterung. Den Anlass dazu bot die „Ostkanaanäer“ betitelte Schrift Theo Bauers, in welcher dieser sich der allgemein herrschenden Anschauung entgegenstellt und nachzuweisen sich bemüht, dass der Sprachgebrauch der Bezeichnung MAR.TU = Amurru in den einzelnen Perioden ein verschiedener war; während er für die Amarna-Zeit „Amurru“ als Bezeichnung für Syrien gelten lässt, soll im 3. Jahrtausend das MAR.TU genannte Gebiet ein Gebirgsland nö. von Babylonien gewesen sein; ferner hätten die MAR.TU = amurri keine besondere ethnische Einheit gebildet, sondern seien Akkader gewesen, die westsemitischen Eigennamen hingegen, die in der babyl. Literatur z. Zt. der Hammurabi-Dynastie auftreten, seien zwar Eigennamen eines neu auftauchenden, nichtakkadischen Volkes, das er „Ostkanaanäer“ nennt, die aber nicht aus dem Westen, sondern wahrscheinlich aus dem Osttigrislande gegen Babylonien und Mesopotamien einen Vorstoß unternehmen hätten. Zu den von S. Levy in der Zeitschr. f. Assyriologie (NF. IV 1928, 243 ff.) in Art. „zur Amoriterfrage“ veröffentlichten Ausführungen über den „westlichen“ Charakter der Amurrû, den er auf Grund der Kültepe-Texte erhärtet, wird im vorstehenden Aufsatz ergänzend hingewiesen auf die westsemitischen in babyl. Urkunden erscheinenden Eigennamen, in denen als Namensbestandteil syrisch-palästinische Götternamen erscheinen wie Ba'al, Aszirta, Mut und Anat; besonders die beiden letzten sind uns als echte syrische Gottheiten bekannt geworden aus den in Ras Schamra entdeckten mythologischen Texten. Diese Wahrnehmung sowie auch völlige Übereinstimmung in der grammatischen Bildung der in den Amarna-Tafeln erscheinenden syrisch-palästinischen Eigennamen und der westsemitischen Eigennamen der Hammurabi-Periode, ferner die in den Keilschrifttexten Sargons (Winckler p. 76, 17; p. 162, 39) sich findende Notiz die an die Amarna-Glossen erinnert: *bit appati tamszil ekalli mat Hatti sza ina lisan mat Amurri bit hilanni* (cf. hebr. חַלְנִי) *iszassu-szu* „ein Gemach mit Fenstern nach Art des Palastes des Landes Hatti, das man in der Sprache des Landes Amurru bit hilanni nennt“ dürften doch für die frühere Anschauung sprechen, dass es sich um eine einheitliche syrisch-semitische Bevölkerung handelt, die übereinstimmend in den orientalischen Urkunden mit dem Namen „Amoriter“ bezeichnet wurde.